

24. Alb. 6, Louis Surruge, gravure, 270 x 330 mm, uitgegeven door Louis Surruge, Rijksprentenkabinet Amsterdam, inv. nr. RP-P-OB-47.000; Alb. 7 uit Cervantes' *Don Quichot*, ed. De Hondt 1746, plaat VIII, Bernard Picart, cis, 220 x 160 mm.
25. Alb. 8, Bernard Picart, tekening in rood krijt, penseel in rood, op ruitjes gebracht in poolbood en de contouren doorgegrifteld, 200 x 156 mm, Teylers Museum, Haarlem. Scholten, H.J., *Catalogue Raisonné des Dessins des Écoles Française et Hollandaise*. Musée Teyler à Haarlem, Haarlem 1994, p. 350, nr. 138 (Portefeuille 5°). In deze collectie bevinden zich de voorstudies voor alle twaalf illustraties van Picart. Met dank aan R.J. te Rijdt voor zijn informatie.
- Alb. 9, zie: Cervantes' *Don Quichot*, ed. De Hondt 1746, plaat XXII, Bernard Picart, cis en gravure, 220 x 164 mm.

Voornaamste gevallen in folio en kwarto

De *Don Quichot*-uitgaven van Pieter de Hondt

JOSÉ DE KRUIJF

De historien van Don Quichot worden te Paris door een voornaam meester gegraveert, mooglijk om de zohheit van den een, door de konst en 't verstand van den ander, aan de eynvuldighheit te consecreren: de bedryven der Don Quichots onzer eeuw die in zohheid van actien alle zyne actien zeer ver te boven gaan, zal men tot zulk een einde behoeven te teekenen noch te graven.....

De Amsterdamsche Argus¹

Jacob Campo Weyerman zal de bovenstaande tekst, geschreven door zijn aartsvijand Hermanus van den Burg in 1721 misschien wel gelezen hebben. Uit zijn eigen teksten blijkt in ieder geval dat hij in 1724 al kennis genomen had van de inhoud van Cervantes' *Don Quichote*². Hij zal in die jaren echter niet vermoed hebben dat hij zelf in 1745/1746 als vertaler in de Haagse Gevangenschap zou meewerken aan een Nederlandse uitgave van de *Don Quichote*, eveneens door voornaam meesters gegraveerd.

Cervantes gaf er met zijn *Don Quichote* blijf van meer waarde te hechten aan ware naastenliefde dan aan uiterlijk christelijk vertoon. Volgens twintigste-eeuwse beschouwers is de *Don Quichote* vooral een persiflage op de Contrareformatie en religieus fanatisme. Maar omdat de godsdienst in Spanje staatszaak was, zou de auteur zijn toewijding genomen hebben tot handig verhalen van alles wat nadelig zou kunnen zijn voor gevestigde instellingen. Kennelijk is Cervantes toch niet handig genoeg geweest in 1624 werden enkele passages uit het verhaal in Portugal door de Spaanse overheerders in de ban gedaan. In 1640 werd het boek in Spanje door de Inquisitie verboden vanwege één zin: "Werken van ijefadigheid die achteloos worden gedaan, hebben geen waarde"³.

De Spaanse verboden hadden, zoals dat gaat, weinig effect op de populariteit van het verhaal. Het boek werd achtereenvolgens in 1612 in het Engels, in 1614 in het Frans, in 1621 in het Duits en in 1622 in het Italiaans op de markt gebracht.

De eerste vertaling in het Nederlands verscheen toen Don Quichot al bereemd was geworden. De vertaler was Lambert van den Bos, J. Savry te Dordrecht was de uitgever. Deze eerste *Don Quichot* in het Nederlands was, net zoals de uitgave van De Hondt

later, geïllustreerd. Gezien het aantal herdrukken is deze vertaling een succes te noemen⁴. Mogelijk heeft dit succes de Haagse boekhandelaar/uitgever Pieter de Hondt geïnspireerd bij het op de markt brengen van de uitgave van 1746, waarvoor passages uit de *Quichote* vertaald waren door Jacob Campo Weyerman, die ze tevens had "verrykt met het Leeven van M. de Cervantes Saavedra". Daarmee was Weyerman ook de eerste Nederlandse biograaf van Cervantes. De gevangen genomen deugniet diende een leven te beschrijven dat even wisselvallig was geweest als zijn eigen bestaan. Ook Cervantes verbleef herhalde malen in gevangenschap en stierf, net als Weyerman zou overkomen, in de grootst mogelijke armoede.

Pieter de Hondt

Pieter de Hondt (1696-1764) staat volgens E.F. Kossmann, historiciograaf van de Haagse boekhandel, bekend als uitgever van prachtdrukken. Als zoon van boekverkoper Abraham de Hondt vestigde hij zich al op jonge leeftijd zelfstandig met twee winkels, één in de grote Zaal van het Binnenhof en één in de stad. In 1726, na de dood van zijn vader, nam hij ook diens winkel op de Zaal over en werd hij meester in het gilde. In datzelfde jaar trouwde hij met Elisabeth Nairac, die uit de rijke Amsterdamse bankiersfamilie Nairac afkomstig was⁵.

Het huwelijk met Elisabeth Nairac zou later nog van betekenis worden voor de zaken van Pieter de Hondt. De Haagse boekhandel maakte in de eerste helft van de achttiende eeuw een moeilijke periode door. Het gildeboek meldt: "Sedert den jaare 1737 tot den jaare 1747 is geen Aantekening gehouden wie dat Deken en Hoofmannen zijn geweest, door ongelukkige tijden en groot discredit van Boekverkoopers, waardoor enige zijn geruineert geworden en het gilde kasjije met verscheyde papieren is vermist geworden"⁶. Omdat de zeelkosten een onwrikbare (dure) post waren, was het winstgevend veel te herdrukken. Frankrijk is, zeker in de zeventiende en achttiende eeuw, een belangrijke afzetmarkt geweest voor Nederlandse boekhandelaars, onder andere omdat het een veel groter taalgebied was dan het Nederlandse. De Franse uitgevers klaagden dan ook steen en been over nadrukken uit Holland.

In 1723 vermeldde een krantenbericht dat Parijs strenger zou gaan optreden tegen verboden boeken en dat er importbeperkingen zouden komen. Dit was een klap voor de Nederlandse boekverkopers die zich juist op de lucratieve export naar Frankrijk richtten. Waarschijnlijk ontstond er vanaf 1724 een gebrek aan liquide middelen bij meerdere boekverkopers tegelijk. De handel met Frankrijk zou zich, dankzij smokkel en medewerking van corrupte overheidsdienaren, later wel weer herstellen, maar voor veel Haagse uitgevers was het toen al te laat. Boekhandelaars als Alberts, De Merville, Van Lom en Lunenburg waren eind jaren twintig, begin jaren dertig failliet gegaan.

Anderen schijnen zich op speculatie te hebben gericht om het hoofd boven water te houden. Er werd een - later beruchte - compagnie van vijven opgericht, onder leiding van Pierre Gosse jr., en waarvan deel uitmaakten de boekverkopers Gerardus Block, Swart, Beuregard en Moetjens. Block viel al in 1744 af door faillissement. Men probeerde zich via de compagnie van vijven te redden door veel niet gecontroleerde aucties onder boekverkopers te houden. De onverkochte fondsen werden onderling in veiling gebracht en met royale obligaties betaald. Deze obligaties werden vervolgens met de boeken als onderpand getransporteerd naar buiten de boekhandel verkerende

derden⁷. Met andere woorden, door het creëren van ongedekte schuldtekentnissen aan elkaar kwamen de boekverkopers aan middelen om rekeningen van derden toch te kunnen voldoen. Deze derden liepen vervolgens het risico met waardeloze papieren te blijven zitten.

Pieter de Hondt staat in de personele quotisatie-registers van Den Haag uit 1744 vermeld als taxibel in klasse 4. Hij kon zich een huur van f 575,- per jaar veroorloven en hielde er twee dienstbodes op na. Zijn inkomen werd geschat op f 1000,- per jaar en daarnaast dachten de schatters dat hij over het nodige kapitaal kon beschikken. Achter de melding van zijn geschatte inkomen is echter korte tijd later toegevoegd: "f 800,- insolvent", wat wil zeggen dat de taxateurs hun aanvankelijke inschatting hadden herzien in verband met financiële moeilijkheden van de Hondt⁸.

Pieter was dan ook al vroeg betrokken geraakt bij het speculeren van Pierre Gosse. Toen in 1744 een nieuwe crisis uitbrak, werd hij een van de eerste slachtoffers. Hij had echter in één opzicht geluk: zijn voornaamste crediteur was zijn zwager, de Amsterdamse bankier Guillaume Nairac. De schuld aan Nairac was vooral te wijten aan borg staan voor zijn medespeculant. Het was dus zaak van hen geld en, als dat er niet was, andere waardevolle zaken te verkrijgen. De Hondt schijnt snel forse maatregelen genomen te hebben. Met Johannes Swart, die hem f 24.177,- verschuldigd was, en met Adriaan Moeijens kwam hij in januari 1746 tot een oplossing.

Gosse en Beauregard bracht hij voor het gerecht en later probeerde hij de zaken met hen via een onderhands contract te regelen. Met geen van beide acties had hij succes. Pas in 1755 kon hij door bemiddeling van Jacques Pinet, in die dagen een redder van vele Haagse boekverkopers, met hen tot overeenstemming komen.

In de tussentijd vroeg en verkreeg hij zes maanden 'stret' de corps' en zorgde hij ervoor tijdelijk afwezig te zijn om tijd te winnen. Zijn schoonouders steunden hem in 1745 met een schenking van maar liefst f 5300,- contant. Ondanks de nog vrij lang voortlopende strubbelingen tussen hem en zijn medespeculant lukte het Pieter om, waarschijnlijk vooral dankzij de hulp van zijn schoonfamilie, al in juni 1745 van het gerecht een verklaring te verkrijgen waarin werd gesteld dat zijn zaken op orde waren⁹.

Don Quichot

Gegeven de hiervoor beschreven financiële perikelen is het besluit van De Hondt om zo'n duur uitgevoerde publicatie als *De voornaamste gevallen van den wonderlyken Don Quichot* op de markt te brengen, opmerkelijk. De gelijktijdig verschijnende Hollandse en Franse vertalingen werden aangeboden in kwarto en in folio, waarbij de folio-editie zeer luxe, met randversieringen aan de bladzijden en een rood en zwart gedrukte titelpagina was uitgevoerd. De voorbereidingen vonden in een voor de uitgever wel bijzonder ongunstige periode plaats. Die voorbereidingen waren, gezien de datering van de prenten, waarschijnlijk al in 1742 begonnen¹⁰. Bij de uiteindelijk uitgave in de eerste helft van 1746 waren de ergste financiële moeilijkheden nog maar net achter de rug.

Anderzijds moet opgemerkt worden dat De Hondt zich nauwelijks afgaf met goedkopere uitgaven. Veel van de door hem uitgegeven boeken kenmerken zich door fraaie druk, duur papier, groot formaat en uitgebreide, zeer fraaie illustraties. Zo gaf hij in 1747 *Histoire generales des voyages* uit, een zeer dure uitgave, rijkelijk voorzien van illustraties. Ook voor dit boek moesten de voorbereidingen al veel eerder begonnen zijn.

Achterin de *Histoire generales des voyages* is een catalogus te vinden van een aantal boeken die de Hondt op dat moment kon leveren. Kennelijk richtte de catalogus zich speciaal op de tijdgenoten die kapitaalkrachtig en geïnteresseerd genoeg waren om niet alleen de *Histoires generales*, maar ook andere zeer dure werken aan te schaffen. Bijna de helft van de in de catalogus aangeboden boeken was uitgevoerd in het luxe folioformaat, een volgende 24% werd in kwarto aangeboden. Ruim tweederde van de boeken hadden dus de duurste formaten, waarbij bij menig werk als aanprijzing vermeld stond dat het boek zo rijk en mooi geïllustreerd was. Kreten als "avec quantité de figures" werden vaak gehanteerd¹¹. In het begin van de zeventiende eeuw was het aantal uitgegeven folianten en kwarto's min of meer gelijk, maar in de eeuw era schijnen de kleinere formaten de bovenaan te zijn gaan voeren, zo deelt A.C. Kruseman ons mee. Uiteindelijk, zo meldt hij: "bleven de folianten en kwartijnen de ernstige monumenten van een hooghartigen voorjijd"¹². De Hondt ging, gezien de samenstelling van zijn catalogus niet met zijn tijd mee. Hij probeerde consequent een kapitaalkrachtige en prachtievende markt te blijven bedienen.

De *Don Quichot* was dus niet het enige kostbare boek dat De Hondt in een voor hem financieel moeilijke periode uitgaf. Blijft de vraag waar hij het benodigde begin-kapitaal vandaan heeft gehaald. Natuurlijk zorgde het gebruik van platen voor twee versies, een Franstalige en een Nederlandstalige, voor een zekere kostenspreiding, maar toch moet behoorlijk in dergelijke uitgaven geïnvesteerd zijn. Had hij mensen gevonden die bereid waren mee te investeren, misschien de familie van zijn vrouw? Had hij meer kapitaal tot zijn beschikking dan de mogelijkheden in 1745 doen vermoeden? Duidelijk wordt, dat we nog veel te weinig weten van de bedrijfseconomische aspecten van de achttiende eeuwse boekhandel om dit soort vragen te kunnen beantwoorden.

Hoewel de produktiekosten van het boek precies hebben bedragen is helaas niet te achterhalen, maar gezien de kostbare uitvoering moeten die niet gering zijn geweest. Hoopte Pieter vanwege de populariteit van het verhaal en het kennelijke succes van de vertaling van Lambert van den Bos op een flink aantal herdrukken? Voor de potentiële koper van dit boek was de prijs in ieder geval fors: f 20,- voor de kwarto-uitgave en f 30,- voor een exemplaar in folio, al gauw vier tot acht weken levensonderhoud in die dagen.

De prijzen van andere *Don Quichots* in het Nederlands lagen in dezelfde periode aanmerkelijk lager. *De oude en rechte Don Quichot de la Manche*, de zevende druk van de vertaling van Lambert van den Bos, door Pieter Visser te Amsterdam uitgegeven in 1732, kostte in 1743 twee gulden en twee stuivers¹³. In 1788 was deze editie nog te koop bij S.J. Baalde voor f 2.16.0. En een in 1762 bij Schoonhoven en Van de Brink verkrijgbare *Levensgewalen van den geantigen Don Quichot of den Spaanschen ridder van de h. maagd van don Ignatius de Loyola* in twee delen kostte een gulden en zessten stuivers. Kennelijk miste Pieter de Hondt met zijn uitgave op wat wij tegenwoordig het 'hogere segment' van de markt zouden noemen¹⁴.

Hoe heeft Pieter geprobeerd de kapitaalkrachtige achttiende-eeuwers tot aankoop te bewegen? In de *Haagsche courant* heeft hij niet geadverteneerd voor zijn uitgave, wel in de *Republyk der geleerden of boekzaal van Europa*, waarin in het juli/augustusnummer vermeld wordt:

⁵ Gravenhage. By Pieter de Hond is gedrukt: 'De voornaamste Gevallen van den wonderlijken Don Quichot, door den beroemden Picart den Romein en andere voornamc Meesters, in 31 konstplaten na uilmuntende Schilderjen van Coyvel, in 't Koper gebracht, Beschreven op een vryen en vrolycken traat door Jacob Campo Weyerman; en door den zelfden met geschilder ter Vertaling van iedere Kunstprint en het Leven van M. de Cervantes Savedra verrijkt, alles volgens het oorspronkelijck Spaenssch. In groot Quarto.

Een prijs werd niet in de advertentie vermeld¹⁵.

In een volgend nummer van de *Republyk der Geleerden* verscheen een bespreking die aldus begon:

De naam van den Beroemden M. de Cervantes Savedra is wegen zyne Geestige Schriften bij de Letterminnaren zo zeer bekend; en de namen van Coyvel en Picart den Romein zyn by de liefhebbers van Schilder en Plaatstykende in zo veel' achttinge, dat als men de name van den alom in Holland en andere provintien bekenden Jacob Campo Weyerman tot een tris daar by voege, en een werk beschouwe door hen allen zinnen gegeven, niets anders dan zynryks, kunstijcs en vrolyks te wachten zy.

De scribaent vervolgt met te wijzen op de humor en wijze lessen van Cervantes, de pracht van de prenten en vooral de prettig leesbare stijl die door Weyerman, zowel voor de vertaling als de prentbijchriften zou zijn gebruikt. Volgens de bespreking viel er niet aan te twijfelen; het werk zou waardering krijgen onder een brede kring van lezers¹⁶.

Als Weyerman deze tekst onder ogen heeft gehad, moet hij ze met gemengde gevoelens hebben gelezen. Op 20 juli 1746 had hij in verband met De Hondts uitgave van de *Don Quichot* een verzoek tot de procureur-generaal van het Hof van Holland gericht. "Wegens het uitgeven van seker Boek, door hem Jacob Campo Wyerman getranslateert". Volgens de vertaler had De Hondt zijn tekst op verschillende plaatsen veranderd en verminkt¹⁷. Weyerman kreeg rechtshulp toegewezen in de personen van de heren Van Nieuvelt en De Bye. Helaas is niet te achterhalen hoe deze kwestie afliep.

Zowel uit de advertentie als uit de bespreking vallen kwaliteiten af te leiden die geacht werden potentiële kopers aan te trekken. Men wijst de geïntendeerde lezer op de goede naam van Cervantes en de makers van de prenten, de vertaling rechtstreeks uit het oorspronkelijck werk en tenslotte vooral ook de toevoegingen door Weyerman en diens aanlokkelijke stijl van schrijven. Over de Franse folio-editie wordt in een catalogus van 1747 vermeld, dat er maar een klein aantal exemplaren in dit formaat geproduceerd zijn. Kennelijk was schaarste ook in de achttiende eeuw al een instrument dat ingezet kon worden om mogelijke kopers over te halen.

Twee aspecten springen eruit: het bezitten van een prachtboek als statussymbool, immers men kan de gelukkige bezitter worden van een anderhalf maal duurder exemplaar in folio, waarvan er maar weinig waren en waarvoor de prenten vervaardigd waren door gerenommeerde kunstenaars. Daarnaast werd een beroep gedaan op degenen die meer uit waren op lezen voor vermaak: de vertaler zou al een reputatie opgebouwd hebben wegens zijn prettig leesbare stijl van schrijven.

Don Quichot in de tweedehands handel

Hebben de aanprijzingen effect gehad? Had de Hondt de markt voor het boek juist ingeschat en is Weyermans vertaling desijds inderdaad goed verkocht? Opnieuw is niet

voldoende informatie beschikbaar om hierover definitief uitsluitel te kunnen geven, maar de schaarse gegevens die wel beschikbaar zijn, wijzen alle in de richting van een zeer slecht lopende verkoop.

In *De Navorscher* van 1863 verscheen een vraag van Pieter Arend Leupe die van plan was een lijst van vertalingen van de *Don Quixote* aan te leggen. Hij kende zelf slechts één vertaling en vroeg dus de lezers om verdere informatie. In het volgende nummer liidt een van de antwoorden aldus: "Jacob Campo Weyerman gaf ons de eerste vertaling van de Gevallen van Don Quichot. Dat boek schijnt toen weinig in den smaak onzer landgenoten te zijn gevallen, want het vond geen gunstig onthaal". Helaas is niet bekend waar deze lezer zijn informatie over het ongunstige onthaal vandaan had, maar andere informatie suggereert eveneens een slecht lopende verkoop¹⁸.

Uit het conflatereboek van de firma Luchtmans blijkt dat De Hondt haar in het jaar 1746 één exemplaar van zijn *Don Quichot* leverde, een kwarto-exemplaar met een boekverkopskorting van 20%, dus voor f 16,-. Luchtmans wist zelfs dit ene exemplaar niet te slijten, want het boek werd 11 juli 1747 teruggezonden¹⁹.

Ruim tien jaar na de uitgave door De Hondt verschijnt in de *'s Gravenhaagse courant* van maandag 2 mei 1755 de volgende advertentie:

S. van Esveldt, boekverkoper te Amsterdam in de Kalverstraat(…), door Inkoop zynde magtig geworden, alle de Exemplaren van de voornaamste gevallen van den wonderlijken Don Quichot, door beroemde plaatsstynders(…) Dit werk dat zo kostbaar is uitgegeworkt, zo in Placien (waar van elk een keuring Schilderij is) als ten opzichte van Letterdrnk en 't Papier, heeft men voornemen moeten verkopen voor f 20,-, en nu om zo wel de Liefhebbers der Printkunst te animieren en die der Boeken, als mede die geene die de voorrige werken van Weyerman hebben, zo is de gemelde Esveldt geresolveerd om dit keurige Werk gedurende dit loopende Jaer ingevalle het zelve zo lang zal strekken te verkopen voor de zeer geringe Prijs van f 8,-; daer zyn er eenijcs, doch maer een klein getal in Folio te bekomen voor f 15,-²⁰

Tegelijk was Van Esveldt erin geslaagd opnieuw een recensie in de *Republyk der Geleerden* te krijgen en plaatste hij in zowel de *Republyk* als in de *Boekzaal der Geleerde Werelt* een advertentie²¹. Interessant is verder nog de aantekening dat reeds exemplaren waren verzonden aan de boekverkopers J. Maagh in Alkmaar en A. van Paddenburg in Utrecht, waar ze eveneens konden worden aangeschaft. Eenzelfde advertentie werd gevonden in de *Leidsche Courant*²².

Gezien de overige, hiervoor genoemde aanwijzingen voor een slechte verkoop, is het het waarschijnlijkst dat Steven van Esveldt inderdaad een onverkochte voorraad van De Hondt overgenomen heeft. Wel moet De Hondt in ieder geval minstens enige exemplaren van de Franse editie zelf gehouden hebben, want in een fondslijst uit 1758/1759 staat nog als eerste boek vermeldt: "Les Aventures de Don Quichot, par Coyvel, Picart le Romain & autres habiles Maitres, a la Haye 1746 4°". De folio-editie komt op deze fondslijst niet meer voor²³.

Van Esveldt heeft dus druk geadvertreed met gebruikmaking van grotendeels dezelfde verkoopargumenten als De Hondt: de reputatie van de prentmakers, de fraaie uitvoering van het werk, de prettige stijl van Weyerman en ook de schaarste van de folio-editie wordt weer benadrukt. Twee aanprijzingen zijn nieuw aangesproken worden ook degenen die al vorige werken van Weyerman hebben en er wordt op gewezen dat de prijs aanmerkelijk gedaald is.

Ook Van Esveldt kwam ondanks zijn moeite en de lagere prijs kennelijk niet van zijn voorraad af, want ongeveer tien jaar later staat opnieuw een advertentie voor *De voornaamste Gewallen van Don Quichot* in de *Boekzaal der Galeerde Maerkl*. Dikmaal meldt de Amsterdamse boekhandelaar Jacobus Hayman in september 1765 dat hij exemplaren van *Don Quichot* heeft weten in te kopen. Hij biedt de kwarto-editie aan voor f 10,- en de folio-exemplaren voor f 15,-. Ondanks het feit dat het boek bijna twintig jaar na de eerste uitgave opnieuw aangeboden wordt, is het volgens de aanbieder nog steeds schaars. Onderaan de advertentie waarschuwt Hayman: "Vermits het getal van de bovengemelde Boeken zeer gering is, wordt dezelve niet afgeleverd, als voor contant geld daar by"²⁴. Hayman meende voor de kwarto-editie f 2,- meer te kunnen vragen dan Van Esveldt, de prijs van de folio-editie is gelijk gebleven. Deze verhoging van de kwarto-uitgave heeft kennelijk niet toegeschreven te worden aan achttiende-eeuwse inflatie; misschien verwachtte Hayman dat de kwarto-editie nu beter zou verkopen.

De *Boekzaal* van november 1765 vermeldt dat het boek in folio is uitverkocht. Vreemd genoeg heeft de aflevering van november 1772 daarentegen een advertentie van Pieter Hayman, die Weyermans *Don Quichot* aanbiedt tegen f 22,- voor een groot folio editie en in Royaal quarto voor f 12,-. Is hier toch sprake van een herdruk? Vijftien jaar later worden beide edities nog steeds te koop aangeboden en blijken de prijzen opnieuw gestegen te zijn. P. Hayman staat namelijk ook nog vermeld in de tweede druk van Arrenberg's *Naamregister* van boeken, dat loopt tot begin 1787. De folio-editie moet dan f 25,- kosten en de kwarto-editie wordt door deze boekverkoper voor f 16,- aangeboden²⁵.

Hoe het de voorraad na 1787 is vergaan, is niet meer te achterhalen. Wel zijn nog prijzen uit negentiende-eeuwse veilingen bekend die variëren van f 46,- in 1866 tot f 420,- voor soms zeer fraai ingebonden exemplaren, verguld op snee afgewerkt.

Een kritische commentator in het *Biografisch, antologisch en critisch woordenboek der Nederduitse dichters* vermeldt dan ook over Jacob Campo Weyerman²⁶:

met zyne paskwiltien, schimpeschriften en al wat hij in rijm en proza schreef zo hoog gingen; tegenwoordig is dit alles slechts scheurpapier, doch zijn Lewens der Schilders en Gewallen van Don Quichot, hoe slecht en slordig geschreven, worden door de zoogenaamde liefhebbers en bibliomanen, gelijk meer rare pmschriften, nog bijtans tegen goud opgewogen.

Misschien zijn er niet alleen in de negentiende eeuw, maar ook al in de achttiende eeuw verzamelaars geweest van het 'scheurpapier' dat Jacob Campo Weyerman produceerde. Esveldt richtte zich in 1756 in zijn advertenties tot degenen die al vorige werken van Weyerman hadden, hetgeen natuurlijk duidt op aanvulling van een verzameling als verkoopargument. Naar deze verzamelaars is, voor zover ik weet, nog bijna geen onderzoek verricht.

De voornaamste gevallen van Don Quichot is dus uiteindelijk nog een gewaardeerd en gezocht werk geworden, maar de Hondt en vooral ook Weyerman, hebben er kennelijk niet veel aan verdiend. Vooral voor Weyerman moet de vertaling weinig opgeleverd hebben. In het bijschrift bij de eerste prent van *De voornaamste gevallen van Don Quichot* vraagt Weyerman zich af wie "onderworperer is aan de lasten der Heerszigt en

wie onderheviger aan de Neepen der Willekeur dan een arm mensch?" Daar wist hij inmiddels alles van: niet lang na de uitgave van zijn *Don Quichot* stierf Weyerman in de Gerangepoort in Den Haag. Het gerecht besloot de weinig goederen die hij nog naliet aan zijn weduwe en dochter te laten, vanwege de buitengewoon armoedige staat waarin die twee zich bevonden.

Pieter de Hondt verging het beter. Hij bleef tot 1762 actief als boekverkoper en uitgever van praechtdities. Op 23 augustus van dat jaar verkocht hij zijn ongebonden boeken, manuscripten en kopijen onder de boekverkopers. Twee jaar later stierf hij, 68 jaar oud.

Naschrift

Kort geleden kwam ik opnieuw in aanraking met De Hondts *Don Quichot*. Het boek bevond zich in een stand van twee Duitse firmas op de internationale antiquarische boekenruis in 1994 in de RAI te Amsterdam. De vermelding in de bijbehorende folder luidde: 'Don Quichote (Niederländisch), Den Haag, 1746. Luxus-Exemplar mit 32 illuminierten Kupfern. Beste Ausgabe in Folio mit Holzschnitramen, in einem reich vergoldeten holländischen Einband der Zeit.' Over de vertaler en diens tekst geen woord, wel over de luxe uitvoering en de illustraties, die kennelijk de twintigste-eeuwse rechtvaardiging vormen voor de astronomische prijs van 78.000 DM die gevraagd werd.

Noten

1. Ciant uit: *De Amsterdamse August* III no 42, 26 maart 1721, p. 331.
2. J.C. Weyerman: *Den ontleder der gebreken*. Amsterdam, 14 februari 1724, p. 151.
3. C.J. Aarts en Mizzl van der Puijim (samenstellers): *Verboden boeken. Verboden door pausen en dicasters, punitieën en boekenhouders*. Amsterdam 1989, p. 34-35.
4. Prospert Arenis: *Cervantes in het Nederland*. Gent 1962, p. VII.
5. E.R. Kossmann: *De boekhandel te 's-Gravenhage tot het eind van de 18de eeuw. Biografisch Woordenboek van Boekverkoopers, Uitgevers, Boekverkopers, Boekbinders enz.*. Den Haag 1937, p. 191-196.
6. Gemeentearchief 's-Gravenhage, bnr 376, glidboek voor het boek en kunstverkoopers, nevens boek-kaart enz. glid.
7. H. Belfer: 'De crisisperiode in de Haagse boekhandel omstreeks 1740'. In: *De Economist* C 1952, p. 111-113 en zie ook E.R. Kossmann a.w.
8. Gemeentearchief 's-Gravenhage, bnr. 360, registers personele quotische colliern. De Hondt: 50(3040). De personele quotisatie was een tijdelijke belasting die geheven werd om de kosten van deelname van de Republiek aan de Oostenrijkse successieoorlog te kunnen opbrengen. De belasting was onderverdeeld in 18 klassen, waarbij klasse 18 de zeer dun bevolkte top vormde. De personele quotisatie is alleen geheven in de periode 1742-1748.
9. E.R. Kossmann, a.w., p. 192. Zie ook Gemeentearchief Den Haag, notariaal archief, bnr 372.
10. B. Stierman: 'Weyerman en Don Quichot'. In: *Mededelingen JCV*, nr. 43, maart 1982, p. 468.
11. Catalogus achter in: Prewest ca.: *Historie Generale des Voyages/Historische beschrijving der reizen* [...]. Vol. 1-18, Den Haag, 1747 (caxemplaar in UB Utrecht, ODR Tr qu 83-107).
12. A.C. Kruseman: *Aanteekeningen betreffende den boekhandel van Noord Nederland in de 17de en 18de eeuw*. Amsterdam 1893, p. 195-196.
13. I. van Abkonde, *Naam register 1640-1741*. Leiden 1743, s.v. Don.
14. R. Arrenberg, *Naamregister van boeken 1600-1787*. Rotterdam 1788, s.v. Don.
15. *Republiek der Galeerden of Boekzaal van Europa*, juli/augustus 1746.
16. *Republiek der Galeerden of Boekzaal van Europa*, november/december 1746, p. 493 e.v.
17. B. Stierman: 'Weyerman en Don Quichot'. In: *Mededelingen JCV*, nr. 43, maart 1982, 468-469.
18. *De Navorscher* (1863), p. 221 en (1864) p. 239; zie tevens Prospert Arenis, a.w., p. X.

19. Universiteit van Amsterdam, Zaal Vereniging ter bevordering van de belangen des boekhandels, Luchtmans Archief, boekverkoopboeken 1697-1803, fol. 329.
20. Gemeentearchief 's-Gravenhage, 's-Gravenhaegse Courant, maandag 2 mei 1755.
21. *Mededeelingen JCH*, nr. 14 april 1979, p. 182.
22. Vriendelijke mededeling van mw. H. van Goijnga, volgens haar gegevens: *Latijnse Courant* 129, 1855.
23. Fondslijst van Pieter de Hondt meegedonden achter in Prosper Marchand, *Dictionnaire Historique ou memoires antiques et litteraires etc.*, Den Haag 1758/1759 (exemplaar Gemeentearchief 's-Gravenhage).
24. *Beeknaal der geleerde waerelt*, september 1765.
25. R. Arrenberg, *Naamregister van boeken*, 2e druk, Rotterdam 1788, p. 574.
26. *Mededeelingen JCH*, nr. 32 oktober 1980, p. 335.

Vertaler, bewerker, bederver

Jacob Campo Weyerman en *Don Quijote*

J. LECHNER

Prosper Arents begint zijn 1458 nummers tellende bibliografie over *Cervantes in het Nederland* van 1962 met vier citaten die weinig goeds beloven. Zo zei de vertaler van de *Don Quijote* C.L. Schuller tot Peursuum in 1842: "Wellicht nergens in Europa wordt het kunstgewrocht van Cervantes minder gewaardeerd dan in Nederland". Pississe vond dat de 'Cervantes-literatuur' in ons land "schraal" bleef en Henri van Booven klaagde:

Wat weet het Hollandsche publiek van deezzen grooten, buitengewoonen kunstenaar Cervantes, [...] wat weet het, wat kent het van zijn werken, zijn koneststukken, wat kent het, wat denkt het van den *Don Quichota*? Ik geloof niet dat het meerendeel van mijn handgenooten bijster veel geeft om Cervantes en zijn werk. Ik heb mij dikwijls afgevraagd: is hier waarlijk nog een misverstand op te helderen...?

Het vierde citaat komt uit S.A. Vosters' proefschrift over *Spanje in de Nederlandse literatuur* (1955) waarin hij, sprekend over het midden van de negentiende eeuw, refereert aan "Cervantes' meesterwerk, dat hier ondanks zijn onafgebroken populariteit voortdurend miskend was".

Desondanks verscheen in 1657 van de hand van Lambert van den Bos in Dordrecht de eerste integrale vertaling van de *Don Quijote* (die Vosters niet noemt); in 1732, veertien jaar voor Weyermans *versie*, verscheen de zevende druk van deze vertaling. Wie in het boek van Arents vanaf 1746 verder gaat, ziet dat tot 1962 toch nog door zeven vertalers, van wie twee niet bij naam bekend zijn, nieuwe vertalingen zijn gemaakt, met als belangrijkste momenten in die reeks de teksten van Schuller tot Peursuum (1854-1859), met herdrukken en bewerkingen tot en met 1955, en die van Wermuus Buning, met de assistentie van de Utrechtse hispanist C.F.A. van Dam, van 1941-1943 (vier drukken tot en met 1957, twaalfde druk in 1992). Vosters' opmerking dat men "de meest gelezen roman uit de wereldliteratuur" alleen maar kende uit "vertalingen 'versneden naar den hedendaagschen smaak', waarin de geestigheid ploomp en gemeen werd" (p. 64), is overdreven: zij heeft slechts betrekking op de bewerking door Pieter

van Woensel uit 1802 (herdruk in 1819), waarin op de titelpagina inderdaad deze woorden staan te lezen.

De uitgave van de vertaling van Lambert van den Bos, corrector van de Latijnse School te Dordrecht, begint met een belangrijk voorwoord, geschreven door Jacobus Savvy, de uitgever. Het is immers bekend dat pas in de negentiende eeuw, en dankzij de Duitse romancier - de vertaling van Ludwig Tieck en de commentaren op de *Quijote* van G.W. von Schlegel, Fichte, Hegel en Schopenhauer - het boek werd uitgeleefd boven het niveau van "libro de entretentimiento", ontspanningslectuur, en zeker boven dat van vernakelijke volksliteratuur: men begon de ernst en diepzinigheid van het werk waar te nemen. Tegen deze achtergrond zijn de woorden van Savvy, geschreven op de heilft van de zeventiende eeuw, bepaald opvallend:

[...] Don Quichot de la Mancha, vermaect door zijne wijze soltheyt, en sotte wijsheit, so wys geensints of hij haet ons een rechtschapen soltheyt aenmercken, ook geenszins soo sot, of hy maect sich sterck, ons groote wijsheit te leren. Hy sal hier by ons sijn ouden trant behouden, getende (gelijck hy gewoon is aen de ontmoeters een dubbele verwondering?) de eerste in het aensien van sijn weesen, de tweede in het hooren van sijn redenen, die met malckanderen over een komen, als het wit met het swart. Die hem alhier siet uygebeet en toegelieckelt op een belachelijcke wijze (danck heb sijn versleten boeken van Aamadis) sal hem keuren voor een sot in *trina dinstenoren*, maer die hem hoort sprecken en sijnen Sancho van de Cathedra van sijnen Ronzinaant [sic] lessen geven, sal hem houden voor een van de Doctoren van Salamanca.

Kortom, hier is al begrip te vinden voor de diepzinigheid van de figuur van Don Quichot als de zotte wijze of de wijze zot. Zowel Savvy als Lambert van den Bos merken verder op dat het grootste deel van de christelijke wereld het boek in een eigen vertaling in de landstaal kan lezen en dat het tijd wordt dat dat nu ook hier gebeurt.

In het voorgaande werd Van den Bos' vertaling een integrale genoemd en dit behoelt toelichting. Er wil mee gezegd zijn, dat het gaat om een vertaling die recht doet aan de indeling en het aantal hoofdstukken van de oorspronkelijke tekst: het is geen *versie* die opgebouwd is uit de delen van een gemutteleerde tekst. Toch betekent dit niet dat er geen discrepanties zijn met het origineel: onnauwkeurigheden (slordigheden?), bepaalde zinswendingen die de vertaler verkeerd heeft begrepen, en soms een toevoeging uit eigen koker. Het begint al met de eerste zin van het boek:

In een seecker plaets van Mancha [sic] wiens naem ik nu niet wil gedenccken, was over eenige tijdt, een seecker Edelman, van Lancij en Speer, met sijn mageren Hengst, die van ouderdom het loopen verbeurt had.

Er staat echter (volgens de in het algemeen nauwkeurige vertaling van Van Dam en Wermuus Buning):

In een dorpie van de Mancha, waarvan ik mij de naam niet wens te herinneren, leefde nog niet lang geleden een van die edellieden, die een lans in een wapenreck, een antiek lederen schild, een mager paard en een snelle hazewind bezien.

Van den Bos laat schild en hazewind weg en vertelt iets over het paard wat pas verderop gezegd wordt. Enkele regels daarna staat te lezen: